
СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

ФЕДУЛОВА Любов Іванівна, доктор економічних наук, професор, завідувач відділом технологічного прогнозування та інноваційної політики ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАНУ”, м. Київ

Сьогодні практично доведено науковою думкою, що технологічну революцію (на даному етапі вже четверту) слід розглядати як основну продуктивну базу, що здатна мінімізувати витрати раптових катаклізмів і потрясінь на основі осмислення досвіду реальної оцінки проблемної ситуації, прогнозних інноваційних методів управління. Проте без аналізу функціонування так званої соціотехнічної системи, без розуміння динаміки і відмінностей потреб людини, способів їхнього задоволення, а також взаємозв'язку соціальної і науково-технологічної політики прогнозування технологічного розвитку економіки неможливе. Про це прекрасно сказано у Станіслава Лема: «Технології – обумовлені станом знань і суспільною ефективністю способів досягнення цілей, поставлених суспільством, у тому числі й таких, яких ніхто, приступаючи до справи, не мав на увазі»¹. Зазначене вимагає піднятися від вивчення технологічних процесів і технічних об'єктів на новий рівень розгляду - до вивчення соціуму, його відношення до створення та застосування нових технологій.

Аналізуючи рішення органів державної влади України щодо виведення країни з кризи, переконуємося, що до цього часу, на жаль, не відбулося докорінної зміни мислення, принципів підходу до розв'язання проблем, на основі усвідомлення того, що провідна роль технологічного фактора у процесі економічного зростання реалізується на сучасному етапі насамперед за допомогою системи державних технологічних пріоритетів соціального спрямування, оскільки саме вони виступають рушійною силою прогресивних структурних зрушень в економіці. Пропоновані управліннями рішення носять локальний характер, а очікувані результати не узгоджуються ані зі світовими тенденціями, ані з накопиченим досвідом, ані з наявними науковими розробками. Ефективні рішення вимагають передбачати майбутнє, чітко усвідомлюючи еволюцію розвитку.

Ретроспектива кінця XX та початку XXI сторіччя вказує на появу якісно нових чинників розвитку суспільно-економічних систем, серед яких: соціальні, політико-правові, морально-психологічні, культурно-етичні, природно-демографічні. Поява їх була обумовлена, з одного боку – новим етапом НТП, а з другого боку - загостренням суперечностей між суспільством та індивідом, що в свою чергу об'єктивно зумовило зростання гуманістичної спрямованості розвитку суспільства. Останнє в свою чергу сприяло формуванню соціальної інфраструктури (органи підтримки і розвитку культури, освіти, виховання, системи охорони здоров'я і фізичної культури, пенсійного забезпечення та соціальної допомоги, політика зайнятості), яка сьогодні розглядається як обов'язкова умова повноцінного існування і розвитку суспільно-економічної системи. З цих позицій, важливо відзначити такі значимі наслідки упровадження науково-технологічних відкриттів, як: 1) висока цінність творчих особистостей, які породжують нове в різних сферах соціального

¹ Лем С. Сумма технологий. - М.: Издательство АСТ, 2004. – 668с.

життя; 2) масове залучення людей в сферу інтелектуальної праці в міру розвитку суспільства. Головною тенденцією розвитку суспільства в другій половині ХХ ст. слід вважати масовий характер інтелектуальної діяльності.

У процесі посилення глобалізаційних процесів, де поруч з основними джерелами (лібералізація міжнародної торгівлі, що обумовила стрімке зростання обсягів та диверсифікацію географії міжнародних потоків товарів і послуг; лібералізація міжнародних фінансових потоків, розвиток надпотужних транснаціональних корпорацій, формування глобального фінансового ринку), важливе місце займає технологічний прогрес в усіх видах економічної діяльності; розвиток і вдосконалення засобів комунікації, що сприяло інтенсифікації інформаційного обміну, підвищенню прозорості інформаційних потоків, а також уніфікації соціально-культурного простору; посилення мобільності населення.

З глобалізацією світової економіки перед країнами, залученими до неї, постають нові проблеми соціогуманітарного характеру², які вимагають змін сутності соціально-економічних функцій держави у напрямі посилення уваги до розв'язання соціально-економічних проблем розвитку, зокрема: забезпечення розвитку сучасних продуктивних сил за рахунок створення якісно нових інституцій виробничих відносин; реалізація політики захисту довкілля шляхом створення відповідної інституційної та економічної бази, а також інтеграція до світових проектів з екології; реалізація стратегії структурної перебудови економіки та пріоритетів макроекономічного розвитку з орієнтацією на високотехнологічні сектори економіки; підтримка належного рівня розвитку інфраструктурних галузей економіки та соціальної інфраструктури, орієнтуючись на високі стандарти життєзабезпечення; контроль за рівнем зайнятості через використання розширення світогосподарських зв'язків як джерела економічного зростання, створення нових робочих місць; захист населення від негативних наслідків відкритості внутрішнього ринку для світових товарообмінних операцій, захист прав споживачів та інше. В той же час, аналіз показує, що матеріальну основу глобалізації складають кардинальні зміни технологічного способу виробництва, які визначають місце країн у світовій економіці. Все більша відкритість національних економік дозволила розповсюджувати досягнення науково-технологічного прогресу між країнами у напрямку від країн - технологічних лідерів - на периферію світового господарства. Запровадження здобутків наукових досліджень і розробок забезпечило до 90% економічного зростання високорозвинених країн. Інтернаціоналізація господарських процесів сприяла експорту цього ефекту в інші країни світу. Проте, одним із глобальних протиріч сучасного світу є різке відставання темпів соціального прогресу від науково-технологічного.

Досягнення в сферах науки і технологій, як втілених знань, створюють сприятливі можливості для розбудови збалансованого соціального простору. Сучасні технічні засоби, методи генної інженерії, досягнення медицини здатні позбавити людство від хвороб, нагодувати голодних, задовольнити творчо обдарованих. Це, з одного боку, відкриває перспективу безмежної влади людини над природою, у тому числі соціальної, а з іншого боку - свідчить про зростаючу відповідальність людства перед життям на Землі, про необхідність зважених соціальних рішень, оптимального використання наукомістких технологій, сучасних методів управління соціальними процесами. Як зазначав М. Моїсєєв, «логіка розвитку людства пов'язана з безперервним розширенням знань і як наслідок розвитком техніки, включенням у життя нового ресурсу, створеного людиною, вичерпанням старого, безперервною появою нових способів забезпечення потреб людини, перебудовою структури суспільства, її адаптацією до нових умов життя і т. і. Ці процеси здійснюються спонтанно усередині суспільства і практично ним не контролюються»³. Розвитком зазначеної думки є

² Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України / За ред. Л.І. Федулової. – К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 472 с.

³ Моїсєєв Н.Н. Размышления о современной политологии / Научные труды МНЭПУ. Выпуск 6. Серия: «Политология». Политическая культура. - М.: Издательство МНЭПУ, 1999.

твердження іншого російського вченого В. Капустіна: „Сьогодні однозначно відповісти на запитання, що більше загрожує розвитку цивілізації: надлишок інновацій або їхній брак – важко. Безумовно, одне – зупинити сучасний інноваційний натиск неможливо. Значить необхідно фундаментально розбиратися з ризиками, загрозами і перспективами інноваційного розвитку”⁴. Системні наслідки будь-якої інновації вимагають переусвідомлення практично всього спектру соціальної проблематики: управління, ідеології, мотивації дії, моделі організаційного розвитку, стійкості, безпеки, ризиків, кризи, компенсації збитків, способів і форм соціальної релаксації і т. і.

В сучасних умовах конкурентоспроможність економіки будь-якої країни на світових ринках визначається її здатністю виробляти, засвоювати та комерціалізувати знання. Виявлено існування високої кореляційної залежності між економічним розвитком країн та вкладанням коштів у дослідження та розробки, що дійсно не лише для провідної групи країн світу, але ще більшою мірою стосується країн, що розвиваються^{5,6,7}. Стало очевидним постулатом важливість формування власного наукового потенціалу, без якого неможлива технологічна модернізація та економічний розвиток, зростання продуктивності та конкурентоспроможності, а тим більше інтеграція у перспективі до групи країн-лідерів.

Сьогодні технологічні інновації опиняються у фокусі інституційних, економічних та організаційних факторів, оптимальне сполучення яких створює умови для ефективної пропозиції та використання нововведень і навпаки, їх диспропорції блокують зростання продуктивності та відповідно добробуту і рівня життя. Характерною рисою сучасного періоду є те, що важливі пріоритети науково-технологічного розвитку постіндустріальних країн все більш пов'язуються не з широкомасштабними дорогими проектами проривного характеру, а з довгостроковою роботою в напрямі зміцнення усіх ланок національних інноваційних систем – в економіці, інформаційній сфері, в освіті та охороні здоров'я, в охороні навколишнього середовища та вивчення космосу, що в сукупності формують життєздатну систему технологічного розвитку. З цих позицій, переорієнтування цілей, пріоритетів і задач соціально-економічного розвитку з макроекономічних показників розвитку національної і регіональної економіки на цілі активної соціальної політики, пріоритети соціальної сфери і розвитку людського потенціалу стало одним із головних стратегічних векторів розвитку багатьох країн світу.

Аналізуючи пріоритетні напрямки соціально-економічних трансформацій в країнах з перехідною економікою, Дж. Стигліц наголошує: «в центрі уваги повинна бути не відмова від держави, чи її ослаблення, а зміна курсу уряду, з встановленням різноманітних партнерських зв'язків між державним і приватним секторами»⁸. Перехід від ідеології протистояння влади, громадянина і бізнесу до партнерських стосунків на основі взаємної вигоди змінає, на думку Дж. Стигліца, ряд обмежень щодо державної політики⁹. З іншого боку, з ризиком збереження фрагментарності суспільства, держава може опинитися під впливом

- С. 10.

⁴ Капустин В.С. Осторожно инновации / Материалы Международной конференции "Путь в будущее – наука, глобальные проблемы, мечты и надежды". - 26–28 ноября, 2007. – Москва, Институт прикладной математики им. М.В. Келдыша РАН // <http://spkurdyumov.narod.ru>

⁵ Стиглиц Дж., Глобализация: тревожные тенденции / Г.Г. Пирогов (пер.с англ.). — М. : Национальный общественно-научный фонд, 2003. — 304 с.

⁶ Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Международный ин-т Питирима Сорокина - Николая Кондратьева. — М.: Экономика, 2001. — 343с.

⁷ Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении. — М. : Академкнига, 2003. — 240 с.

⁸ Стиглиц Дж., Эллерман Д. Мосты через пропасть: макро- и микростратегии для России // Проблемы теории и практики управления. - 2000. - № 4. - С. 11.

⁹ Стиглиц Дж. Развитие, основанное на участии: стратегия для государств с переходной экономикой // Трансформация. 1998. - № 6. - С. 1-3.

групових інтересів, що, при нехтуванні інтересами інших груп, може мати деструктивні наслідки. Посилення дієвості держави, яка перебуває під впливом корпоративних інтересів окремих економічних груп, може призвести до загострення конфлікту інтересів та суттєвого викривлення легальних процедур в економічній сфері. Тому, єдиною можливістю виконання визначених стратегічних завдань має бути орієнтація на узгодження інтересів суспільних сил, що мають різне спрямування, на основі мінімізації їхніх конфліктів. Встановлення партнерських відносин держави і бізнесу, прозорість економічної політики, значна увага до розвитку людського капіталу і соціальної сфери можуть стати важливими чинниками стабілізації національних економік, концентрації інтересів різних рівнів на економічній стабільності та зростанні.

У цьому контексті слід погодитися з думкою російського вченого з проблем соціального управління В. Іванова „відповідальність за це покладається на управлінський професіоналізм та совість лідерів, які самі втрачають свій енергетичний і творчий потенціал і не дозволяють суспільству в цілому, творчо обдарованим з нової генерації знайти творчі сили і життєву енергію”¹⁰.

Таким чином, здатність соціальних систем породжувати інновації, що дозволяють відбирати і поширювати кращі варіанти поведінки, є вирішальним фактором її здатності еволюціонувати до більш ефективних станів. Проблема полягає лише в здатності самої влади прислухатися до ритмів соціальної еволюційності і бути їм адекватною¹¹.

Слід зазначити, що за останнє десятиліття в Україні було розроблено низку стратегічних документів державного рівня, серед яких, насамперед, - стратегічна програма “Україна-2010” (1999 р.), Стратегія економічного і соціального розвитку на 2000-2004 рр. „Україна: поступ у XXI століття” (2000 р.), Стратегія подолання бідності (2001 р.), Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 рр. (2002 р.), регіональні стратегії розвитку тощо. Одним із найбільш науково обґрунтованих документів є Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. „Шляхом європейської інтеграції” (2004 р.), якою було визначено основні стратегічні пріоритети, серед яких: створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі, забезпечення сталого економічного розвитку, утвердження інноваційної моделі розвитку, соціальна переорієнтація економічної політики¹². Згідно указу Президента України №493/2004 від 28 квітня 2004 р., стратегія „Шляхом європейської інтеграції” мала бути врахована під час розроблення проектів державних, регіональних, галузевих, цільових програм економічного і соціального розвитку. Як зазначалося у Посланні Президента України до Верховної Ради України „Європейський вибір”, реалізація завдань європейської інтеграції безпосередньо залежить від прогресу у сфері забезпечення сталого зростання та прискореного подолання на цій основі розриву в обсягах ВВП на душу населення між Україною та державами-членами ЄС”¹³. З цією метою як фундаментальне завдання Посланням було визначено реалізацію стратегії випереджаючого розвитку, яка б забезпечила щорічні темпи зростання ВВП у півтора-два рази вищі, ніж в країнах ЄС на тлі глибоких якісних перетворень, реалізації завдань сталого розвитку.

¹⁰ Іванов В.П., Іванов А.В., Доронин А.О. Управленческая парадигма XXI века: Учебное пособие для вузов. Т.1. – М.: МГИУ, 2002. – 180 с.

¹¹ Капустин В.С. Осторожно инновации / Материалы Международной конференции "Путь в будущее – наука, глобальные проблемы, мечты и надежды". - 26–28 ноября, 2007. – Москва, Институт прикладной математики им. М.В. Келдыша РАН // <http://spkurdyumov.narod.ru>

¹² Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) „Шляхом Європейської інтеграції” (Гальчинський А.С., Гесць В.М. та ін.).- К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004.- С. 36-45.

¹³ Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України.- К.: ”Преса України”, 2002.- С. 35.

Проте, здійснений нами системний аналіз^{14,15,16} виявлених тенденцій і чинників розвитку того періоду, що відповідає термінам реалізації більшості зазначених стратегічних документів, дозволив дійти висновку, що Україна нині не в змозі забезпечити випереджаючий розвиток технологій та високотехнологічних галузей, так як параметри її інноваційно-технологічного розвитку вже давно знаходяться за межами граничних інтервалів. На жаль, протягом всього періоду існування України як самостійної держави, відбувалися нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін, залежність від багатьох зовнішніх чинників, виконання функції постачальника природної сировини і робочої сили для ТНК та розвинутих країн, які концентрують глобальний інтелектуальний потенціал.

Практично не здійснювалася стратегія зміни технологічної структури виробництва. Так, якщо у 1991 р. базові галузі економіки (металургія, хімічна промисловість, енергетика, паливна промисловість) становили 25,6 % промислового виробництва, то у 2000 р. – 58 %. Частка машинобудування скоротилася з 30,7 % до 13,2 %, а легкої промисловості – у 8 разів. У другій половині 90-х рр. найглибший спад переживали галузі, які належать до секторів із високим рівнем переробки. В 1998 році почалося повільне зростання в легкій промисловості, промисловості будівельних матеріалів, у 1999 р. – в харчовій промисловості, проте з огляду на глибину спаду в цих галузях (зокрема, в легкій промисловості - на 77 % щодо 1990 року), воно залишалося вкрай незначним, що не створювало стимулів для здійснення довгострокових капіталовкладень. Зростання інвестицій на рівні близько 3 % річних, яке почалося у 1998-99 рр., було недостатнім для докорінної зміни становища. Проте помітне випередження темпів зростання експорту (на 28,5 %) темпів приросту ВВП та промислового виробництва засвідчувало суттєве посилення цього чинника економічної динаміки в 2003 р. порівняно з попередніми роками. У 2004 р. відбулося зміцнення динаміки зростання експорту. За цей рік експорт товарів і послуг з України зріс на 41,6 %, а його частка – до 61 % ВВП. Однак, в той час як в експортних галузях прискорено формувалися додаткові фінансові ресурси, пріоритетність цінових чинників конкуренції не заохочувала до їхнього інвестування у якісне переозброєння виробництв та інноваційні процеси у галузях.

Як позитив, слід зазначити, що завдяки нагромадженому потенціалу інституційних змін, накопиченню ресурсів фінансової сфери економічне зростання набуло інвестиційної спрямованості, що в свою чергу, формувало передумови додаткової стійкості експортної моделі та створювало потенційну можливість модифікації моделі з розширенням внутрішніх ринків, поступовим переходом до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку. Проте, процес формування економічної політики держави у 2005 р. перебував під потужним впливом політичних чинників (виклики «помаранчевої революції»). Самі по собі політичні зміни не лише не сприяли вирішенню системних економічних проблем, властивих українській економіці, але й певною мірою спровокували їхнє загострення.

В той же час системна реалізація заходів соціальної політики у 2005 році сприяла значним позитивним зрушенням в основних показниках рівня життя населення України. Так, за зазначений період населенням було отримано у вигляді зарплат, пенсій та інших офіційних надходжень понад 350 млрд грн, що еквівалентно 84 % ВВП. За даними Державного комітету статистики, у 2005 р. порівняно з 2004 р. номінальний рівень доходів населення збільшився на 39,1 %, а реальні, визначені з урахуванням цінового чинника, доходи – на 23,9 %. Мінімальний розмір пенсії з січня 2005 р. було підвищено до 100 % від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, середньомісячна заробітна

¹⁴ Федулова Л.І. Технологічний розвиток економіки України. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. – 627 с.

¹⁵ Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика. – Монографія/ За ред. Л.І.Федулової К.: “Основа”, 2005. – 552 с.

¹⁶ Технологічна модернізація промисловості України / За ред. Л.І. Федулової; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2008. – 472 с.

плата штатних працівників у 2005 р. зросла на 36,7 % і становила 806,18 грн, в 1,8 раз перевищивши рівень прожиткового мінімуму для працездатних. При цьому частка соціальних трансфертів в сукупному доході громадян України склала 42,3 % і перевищила вагу доходів від заробітної плати¹⁷. Характерною ознакою якісних зрушень, які відбулися внаслідок збільшення доходів населення, стало зростання схильності до заощадження, про що свідчить зростання заощаджень громадян за рік майже на 33 млрд грн., яке склало 9 % їхніх річних доходів.

Однак, активне зростання доходів населення, а відтак і споживчого попиту, практично не стало підґрунтям динамічного економічного зростання. У 2005 р. темп приросту ВВП знизився до 2,6 %, промислового виробництва – до 3,1 %. Підсумки економічного та соціального розвитку України у 2006 р. та 2007 рр. засвідчили відновлення активної висхідної економічної динаміки при збереженні її соціальної орієнтації. Економічне зростання у зазначений період відбувалося переважно екстенсивним шляхом та не супроводжувалося цілеспрямованою державною політикою щодо подолання суттєвих структурних диспропорцій. Перманентно високий рівень політичного протистояння перешкоджав консолідації конструктивних зусиль провідних політичних та громадських сил країн навколо завдань соціально-економічних перетворень, що заблокувало економічну політику уряду переважно на рівні малоефективного та вразливого до корпоративних впливів «ручного керування», а зрештою – створило сприятливі умови для політичної кризи квітня 2007 року. Структура інвестиційних витрат залишається малоефективною та не орієнтована на реалізацію стратегічних пріоритетів економічного розвитку. Галузева структура інвестування консервує наявну структуру промисловості, що, зрештою, призводить до послаблення спроможності вітчизняної промисловості скористатися перевагами розширення місткості внутрішнього споживчого ринку.

На основі випереджаючого зростання грошової пропозиції, стрімкого збільшення соціальних видатків та доходів населення, накопичених, в т. ч. - у попередні роки, макрофінансових дисбалансів (передусім цінних та структурних), політичної нестабільності, зовнішніх дестабілізуючих впливів в 2007 р. відбулася активізація інфляційних процесів – за підсумками року приріст споживчих цін склав 16,6 %. Як наслідок, відбулось зниження соціального ефекту економічного зростання - в реальному вимірі приріст наявних доходів населення склав за 2007 р. лише 12,8 %, що є найнижчим показником з 2003 року (16,1 % у 2006 р.).

Розділяємо точку зору тих науковців, які стверджують, що сповільнення економічної динаміки в Україні стало закономірним наслідком виходу соціальної політики за межі економічної обґрунтованості. Це, у свою чергу, спонукало до вжиття заходів економічної політики, які містили гальмівний ефект для економічного розвитку, призвели до розриву ланцюжка стимулюючого впливу на загальну економічну динаміку з боку зростання внутрішнього попиту. Серед чинників гальмування економічного розвитку першість належить, на нашу думку, поширенню перерозподільчої схеми забезпечення підвищення зарплат і соціальних виплат, яка знайшла прояв у значному випередженні зростання рівня доходів порівняно зі зростанням продуктивності праці. Причинами такого розвитку подій стали наступні чинники системного характеру: посилення диференціації доходів населення, як наслідок – зміна структури споживання на користь більш дорогих та якісних товарів, зокрема – побутової техніки, автомобілів, пропозиція яких значною мірою забезпечується за рахунок імпортних поставок; збільшення у структурі витрат населення частки послуг: як житлово-комунальних, транспортних, освітніх, медичних тощо, так і тих, попит на які пред'являють здебільшого представники більш заможних прошарків населення, а також витрат на придбання житла, що відволікає все більшу частину доходу з традиційних споживчих ринків; різке зростання обсягів кредитування населення, яке стало акселератором насамперед попиту на товари «елітного» асортименту; природне при підвищенні рівня

¹⁷ Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 р. Доповідь. - К.: 2006. - С. 71.

індивідуального доходу зростання схильності до заощадження, в той час як приріст депозитів сприяв випереджаючому зростанню споживчого кредитування, макроекономічний ефект якого описано вище.

Таким чином, подальше екстенсивне збільшення споживчого попиту вже не може розглядатися як провідний чинник економічного зростання та, за відсутності інноваційної політики, яка сприяла б розвитку виробництва сучасних споживчих товарів високого технологічного рівня, веде насамперед до погіршення зовнішньоторговельного балансу. Значний безпосередній вплив, якого завдає на інфляційні процеси випереджаюче зростання споживчого попиту, спонукає до здійснення обмежувальної монетарної політики що, у свою чергу, відіграє гальмівну роль щодо інвестиційних процесів та економічної активності взагалі.

Не може бути надано однозначно позитивної оцінки також зазначеним вище поліпшенням у соціальній сфері. Адже механічне збільшення її ресурсного забезпечення, по суті, підмінило собою зміни, які мали б відбутися в її організації, технологіях забезпечення реалізації соціальних потреб, дозволили б збільшити соціальну віддачу ресурсів, що спрямовуються на такі цілі. Ефективність використання коштів залишається вкрай низькою: більшість соціальних програм мають недостатню адресність та не спрямовані виключно на бідні верстви населення; на ринку праці переважає орієнтація на низьку вартість робочої сили; відбувається зростання диференціації доходів населення; зберігається високий рівень тінізації зайнятості¹⁸.

Зберігаються серйозні структурні диспропорції промислового виробництва, яке набуває дедалі більш вираженої сировинної орієнтації. Частка сировинних галузей в 2007 р. становила 62,6 % (на рівні 2006 р.), а виробництва товарів широкого вжитку (харчова і легка промисловість) скоротилася до 15,2 % (16,6 % у 2006 р.). Певне збільшення частки продукції машинобудування (до 14,4 %) відбулося насамперед за рахунок транспортного машинобудування, в той час як частка виробництва машин і устаткування залишилась незмінною (4,2 %). Переважно сировинний характер промислового виробництва з невисокою часткою доданої вартості знижує ефективність використання національного ресурсного потенціалу, не створює підґрунтя для суттєвого збільшення продуктивності праці, а відтак – належної динаміки зростання рівня доходів населення. За таких умов збереження архаїчної системи соціального захисту та забезпечення входить в усе більшу суперечність з макроекономічними зрушеннями, які відбуваються в державі, веде до зниження ефективності використання та прямих втрат людського капіталу країни.

Відтак економічна стратегія для України має базуватися на переході від балансування між альтернативними цілями соціального забезпечення та економічного зростання – до інтеграції підвищення добробуту нації та кожного громадянина із становленням конкурентоспроможної національної економіки, яка динамічно розвивається. Головними стратегічними цілями повинні бути: 1) забезпечення випереджаючого розвитку людського капіталу як основного конкурентного чинника в сучасній економіці, якнайповніші розвиток та використання інтелектуального та підприємницького потенціалу нації; 2) поширення соціального ефекту від економічного зростання у вигляді підвищення рівня реальних доходів та купівельної спроможності населення, посилення соціального захисту, поліпшення умов життя. Результативний шлях стійкого підвищення рівня доходів та якості життя населення України лежить через випереджаюче підвищення продуктивності праці на базі поліпшення організаційної та технологічної структури національної економіки, забезпечення конкурентоспроможності національних виробництв на внутрішньому та зовнішньому ринках. Значний обсяг коштів, які необхідні для доведення системи соціальних послуг до рівня, гідного європейської держави, обумовлює потребу пошуку соціальної стратегії, за якої видатки на соціальне забезпечення не лише не обтяжуватимуть економіку, але й відіграватимуть мультиплікативну роль, стимулюючи економічну динаміку.

¹⁸ Українська економіка сьогодні – досягнення, проблеми, перспективи. - К., 2007. - С. 22-23.

В Україні, якщо вона дійсно прагне проводити активну соціальну політику, поряд із політичними цілями пріоритетними повинні бути цілі й задачі розвитку соціальної сфери, її основних секторів і галузей: освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, а також, що не менше важливо, - пріоритети розвитку людського потенціалу. Тому перед наукою стоїть завдання концептуального обґрунтування і чіткого визначення системи цілей, пріоритетів і задач трансформаційних процесів у соціальній сфері й економіці, розробки сучасного методологічного забезпечення системного аналізу й оцінки соціального розвитку. Якщо концепція, система цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку науково обґрунтовані і чітко визначені, то при нормальній логіці з них випливають цільові функції, соціальні й економічні переваги і задачі, змістовний аналіз і оцінка регульованих процесів, слідом за якими встановлюється суспільне розуміння результатів соціально-економічного розвитку й ефектів реалізації соціальної політики.

При формуванні сучасної соціальної політики в Україні необхідно враховувати як загальні закономірності розвитку споживчого ринку, так і тенденції його інноваційного оновлення, а саме – характеристики трьох хвиль базових інновацій ХХ ст., що радикально змінили структуру і пов'язані із засвоєнням і розповсюдженням технологічних укладів. Дані хвилі чітко виражені в країнах Заходу та в Японії. Перша хвиля інновацій (початок ХХ ст.) була пов'язана із широким розповсюдженням автомобільного, а потім авіаційного транспорту, електричного освітлення та електро побутових приборів, активним застосуванням телефонного та телеграфного зв'язку (третій технологічний уклад); друга хвиля – після другої світової війни як результат розповсюдження четвертого технологічного укладу (комп'ютери, відеотехніка, мультимедійні продукти, телекомунікаційні системи, нові продовольчі товари); третя хвиля – 80-90-і роки ХХ ст. - пов'язана із освоєнням п'ятого технологічного укладу (домашні комп'ютери, Інтернет, мобільний зв'язок, біотехнології, генетично модифіковані продукти, лікарські препарати, розвиток туристичних послуг) - вразила інформаційну сферу. Загальмувались і темпи розповсюдження генетично модифікованих продуктів сільського господарства Четверта хвиля – тільки розпочинається на базі освоєння досягнень шостого технологічного укладу і досягне свого піку в 10-20 рр. ХХІ ст. Так, вже сьогодні радіочастотна ідентифікація (RFID) заміняє штрихи-коди, а конвергенція призвела до виникнення камерафонів та інших пристроїв, що сполучають телефон, камеру, доступ в Інтернет, музику й ін. Завдяки нанотехнологіям розвивається індустрія безпроводних сенсорів і медичних послуг. Софтвер (виробництво програмного забезпечення) і хардвер (виробництво апаратури) вертикально інтегруються з постачальниками послуг зв'язку, що прискорить науково-технологічний прогрес і економічний оборот. Ще одна тенденція — повсюдне поширення Інтернету зі швидким і мобільним доступом до нього за рахунок технологій 3G і 4G.

Актуальною й до цього часу в умовах української дійсності залишається необхідність переходу до нового змісту економічного зростання, націленого не на стимулювання високих темпів зростання ВВП та підтримки зайнятості, а на всебічну модернізацію підприємств, що формують вищі технологічні уклади та забезпечують попит на споживчому ринку. Йдеться, перш за все, про пошук нових підходів до удосконалення виробничих структур і комплексів, а також формування оптимальних пропорцій споживання на основі ресурсних обмежень. Держава має взяти на себе здійснення політики щодо формування адекватної вимогам сьогодення культури споживання, маючи на увазі, що в першу чергу споживачі мають надавати перевагу інноваційним товарам вітчизняного виробництва, а виробники мають брати позитивну участь у формуванні культури споживання. Необхідно також вжити заходів із формування розумових потреб людини на основі сучасних досягнень цивілізаційного розвитку. Норми споживання товарів і послуг, що беруться за основу при визначенні соціальних стандартів, мають бути науково обґрунтовані. Слід зазначити, що сучасний характер суспільного виробництва досяг такого рівня розвитку, коли більшість споживчих потреб формуються під впливом виробників (вірніше – їхніх можливостей та конкурентної поведінки), тобто тих, хто здійснює виробниче споживання. Сформований таким чином

попит являє собою важливу характеристику розвитку ринку будь-якої країни: якщо в економіці переважають високотехнологічні виробники, споживачі віддають перевагу високотехнологічній продукції, і навпаки, як це має місце в Україні – домінування в складі економіки виробництв з низьким ступенем переробки за умов слабого платоспроможного попиту призводить до надмірного споживання низькотехнологічної продукції (й до цього часу для значного прошарку населення це переважно продукти харчування та житлово-комунальні послуги). Українське суспільство у своєму нинішньому стані поки не може забезпечити багатьом людям повноцінної зайнятості й робочих місць, адекватних їхньому рівню освіти та професійної підготовки. Це унеможливує формування оптимальної (відповідно до визнаних європейських стандартів) культури споживання, перш за все в частині обсягів і структури споживання товарів і послуг.

Сутність управління розвитком споживчого ринку повинна полягати у створенні таких правових, організаційних, фінансово-економічних, інституційних та інших умов його функціонування, які в комплексі здатні забезпечити необхідний напрямок, швидкість, пропорційність та збалансованість змін у його підсистемах та складових, ефективність виконання покладених на нього функцій та завдань відповідно до стратегічної мети розвитку споживчого ринку та пріоритетів розбудови української економіки (цілей національної соціально-економічної економічної політики). У трансформаційний період головною метою державного регулювання споживчого ринку може виступати забезпечення його випереджувального інноваційного розвитку щодо розвитку економіки країни в цілому.

Досвід країн ЄС, США, Японії, Німеччини показує, що з підвищенням рівня життя населення зростатимуть і екологічні потреби. Так, наприклад, у цих країнах фірми одержують більші прибутки завдяки тому, що вирощують (виготовляють) екологічно чисту продукцію за потребами споживачів; використовують засоби для ліквідації наслідків екодеструктивного впливу; випускають продукцію для підтримання імунітету, оздоровлення людини; використовують енергозберігаючі технології, техніку; займаються рециркуляцією відходів, охороною навколишнього природного середовища; ведуть пропаганду екологічно зберігаючого стилю життя тощо. Тобто, поширеного значення набувають так звані „зелені технології”, що породжують адекватний вид бізнесу.

В умовах української дійсності метою технологічної реструктуризації споживчого сектору економіки має бути створення сучасного збалансованого економічного комплексу споживчих галузей з потужним корпоративно-коопераційним каркасом, що може забезпечити щільну кооперацію вітчизняних суб'єктів господарювання та вигідне інтегрування у світову економіку. Складовими цього каркасу повинні бути кластери сучасних технологій та їхні носії — технополіси, технопарки, власні транснаціональні корпорації, фінансово-промислові групи, холдинги, територіально-виробничі комплекси (територіальні кластери). При цьому необхідно розуміти, що удосконалення технологічної структури споживчого сектору економіки має забезпечити підвищення її ефективності, створити підґрунтя для формування прогресивної структури експорту і розвитку внутрішнього споживчого ринку.

Практика показує, що саме технології нових поколінь орієнтовані на нарощення їх прогресивних переваг і утримання впливу негативних факторів соціально-економічного розвитку в заданих межах. Технологічний прогрес змінив не тільки масштаби і структуру виробництва в індустріально розвинутих країнах, але й зробив помітний глобальний вплив на якість життя, взаємовідносини людей між собою і з навколишнім середовищем. Значних змін набули завдяки появі нових технологій охорона здоров'я, освіта, масова культура, індустрія дозвілля, світ спорту. Водночас, потужний потенціал науково-технологічних досягнень далеко не завжди використовувався винятково на користь людству. Загроза самознищення стала настільки очевидною, що викликала відповідну реакцію у вигляді базисних технологічних інновацій, які носять суто технологічний характер: створення нових поколінь екологічно чистих систем машин, маловідходних та безвідходних технологій, засобів моніторингу за станом навколишнього середовища.

Зв'язок між природозберігаючими інноваціями та інноваціями технологічними і соціокультурними підкреслював М. Моїсєєв: «Діалектика нашого життя така: через розвиток технологічних нововведень ми виявилися на краю прірви, але без них ми не зможемо перекинути міст у майбутнє і відійти від краю прірви – у цьому суперечливість антропогенезу. Технологічний розвиток абсолютно необхідний, але його недостатньо: іншою повинна стати цивілізація. Іншим – духовний світ людини, його потреби, його ментальність»¹⁹. На думку вченого, ноосфера не стільки стан біосфери, скільки епоха, коли людський розум буде здатним визначати умови, необхідні для забезпечення коеволюції природи та суспільства. Необхідні для цього умови М. Моїсєєв визначив як «екологічний імператив», що означає межу припустимої активності людини.

Сьогодні неоліберальній моделі глобалізації протипоставляється полярна гуманістично-ноосферна модель, яка спирається на принципово новий підхід до змісту, тенденцій розвитку і наслідків глобалізації та становлення постіндустріальної цивілізації, що породжує епохальні і базисні інновації. За даною моделлю належність тієї чи іншої країни до типу суспільства, світової цивілізації вимірюється не стільки її багатством, рівнем економічного та технологічного розвитку, скільки характером соціально-економічного устрою, складом соціокультурних цінностей. В основі даної моделі – концепція гуманістично-ноосферного постіндустріального суспільства, в центрі якого – пристойне положення і рівень життя людини, раціональна еволюція природи та суспільства²⁰. Епохальною інновацією першої половини ХХІ ст. стає передбачена Пителимом Сорокіним трансформація чуттєвого соціокультурного устрою та ідеаціонального (надчуттєвого) устрою в інтегральний устрій²¹, однією із характерних рис якого є наукове та естетичне сприйняття світу, що доповнюють одне одного, допомагаючи зрозуміти глибинні закони розвитку і гармонізації навколишнього середовища. Відтворюється значення культури, яка сприймає накопичену попередніми поколіннями культурну спадщину у її національному, етнічному та культурному різноманітті.

Що стосується цілей економічної політики, то за таких умов головною із них повинно стати подолання технологічної неоднорідності економіки. «Країна з повною зайнятістю, - писав Ю.В. Яременко, - орієнтована на середні технології, у цілому дасть набагато більш високу продуктивність праці і набагато більш високі показники прибутків на душу населення, чим економіка, поляризована між високопродуктивною та низькопродуктивною працею»²². І навпаки, результатом поляризованого розвитку стає поява лише окремих «островів благополуччя». «Вся інша економіка буде знаходитися на надзвичайно низькому рівні: низька оплата праці, низькі технології і відповідна їм ментальність»²³. Саме такою, поляризованою була радянська економіка, на одному із полюсів якої (ВПК) - «були зосереджені унікальні економічні ресурси, величезні виробничі, інтелектуальні потужності, а інший полюс являв собою майже вироджений простір»²⁴. Але була й можливість вийти з цього глухого кута, «трансформувати військову міць в економічну»²⁵, шляхом спрямування в цивільні галузі якісних інвестицій, що генеруються ВПК. Адже без опори на резерви ВПК «база для модернізації нашої економіки виявиться дуже слабкою»²⁶. З цих позицій була запропонована конверсія. На жаль, позиція В.Яременка з приводу цього питання залишилася

¹⁹ Моїсєєв Н.Н. Судьба цивилизаций. Путь разума. – М.: МНЭПУ, 1998. – 412 с.

²⁰ Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции. – М.: Academia- Наука, 1999. – 412 с.

²¹ Сорokin Пителим А. Главные тенденции нашего времени. – М.: Наука, 1997.- 582 с.

²² Яременко Ю.В. Экономические беседы. – М.: Центр исследований и статистики науки, 1999. – 412 с.

²³ Там само. - С. 237.

²⁴ Там само. – С. 119-120.

²⁵ Там само. - С. 16.

²⁶ Там само. - С. 236.

не зовсім незрозумілою, і йому нерідко приписують погляди, прямо протилежні його власним. Тому потрібно звернути увагу на ще одну цитату: «Зміст конверсії, - писав В. Яременко, - не в тому, щоб використовувати оборонні підприємства для виробництва цивільної продукції, а в тому, щоб спробувати використовувати *ресурси*, сконцентровані в оборонному секторі, для реструктуризації всієї нашої економіки».

У ринковому середовищі в іншому аспекті постає і традиційне питання щодо економічного виміру соціальної ефективності нових технологій. Зокрема, з'являються два нових моменти: 1) економічний вимір соціальної ефективності стає важливим не сам по собі і не стільки для суспільства в цілому, скільки для конкретного інвестора, що вкладає власні кошти в інноваційні проекти. Якщо інвестор - держава, то цілком природним залишається макроекономічний, загальногосподарський підхід до виявлення економічних наслідків цих проектів. Якщо інвестор - підприємство, то для нього економічний вимір соціальної ефективності задається його власними очікуваними витратами, прибутками, збитками, що можуть бути викликані соціальними наслідками того або іншого проекту, який фінансується. Тобто проявляється мікроекономічний підхід до економічного виміру соціальної ефективності і наслідків нових технологій; 2) можливості для економічного виміру соціальної ефективності нових технологій обумовлюються розвиненістю вартісних оцінок, охопленням ними усіх ресурсів і факторів виробництва (у тому числі відтворення, розвитку людини). Вирішальним стає ступінь розвиненості ринкової інфраструктури, охоплення ринковими відносинами різних господарських і соціальних сфер. Наприклад, тільки у випадку залучення на ринок природних ресурсів можна покладатися на вартісну оцінку їх відшкодування у вигляді ринкової ціни відповідних ресурсів. При цьому зрозуміло, що економічна оцінка соціальної ефективності нових технологій повинна здійснюватися як у короткостроковому, так і в довгостроковому плані. Мікроекономічні оцінки повинні зіставлятися з макроекономічними, і навпаки. При цьому, значний розрив між ними на користь макроекономічних оцінок потрібно розглядати як основу для виділення державних субсидій, субвенцій, податкових пільг і т. інше підприємствам, що беруться за пріоритетні для суспільства проекти. Практично значимою є й така постановка питання, при якій соціальна ефективність виступає як обмеження або, навпаки, як стимул для реалізації, фактор ризику проектів з певною достатньо високою економічною ефективністю.

Важливо зазначити, що саме технологічні трансформації стали важливим джерелом переходу до суспільства споживання, які сприяли поширенню взаємозалежного економічного ринку. Розвиток суспільства споживання прискорило явище глобалізації, яке виявилось руйнівним для особистісної ідентичності. Людина в умовах глобалізації все більше нездатна досягнути самої себе, бо їй нав'язують стиль життя натовпу. Ось чому ефективне використання методів інноваційного розвитку національної економіки передбачає в якості соціального базису формування і стійке відтворення інноваційної суспільної культури. Саме визначення поняття «інноваційна культура» в суспільстві й до цього часу викликає дискусії. Так, в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»: закріплено таке визначення «Інноваційна культура - складова інноваційного потенціалу, яка характеризує рівень освітньої, загальнокультурної та соціально-психологічної підготовки особистості і суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку економіки країни на інноваційних засадах». Існує також дещо інший аспект цього поняття: „інноваційна культура – це знання, уміння та досвід цілеспрямованої підготовки, комплексного впровадження і всебічного освоєння новачків в різних сферах людської життєдіяльності при збереженні в інноваційній системі динамічної єдності старого, сучасного та нового; іншими словами, це вільне творіння нового із дотриманням спадковості”²⁷.

У цьому контексті важливим є визнання того факту, що здійснюється зближення процесів добування знань, технологічного прогресу та впровадження новачків. П. Друкер

²⁷ <http://www.sociology.mephi.ru/>

зазначав: сьогодні знання систематично і цілеспрямовано застосовуються для того, щоб визначити, які нові знання потрібні будуть, чи є отримання таких знань доцільним і що слід зробити, щоб забезпечити ефективність їх використання. Іншими словами, знання застосовуються для систематичних нововведень і новаторства”²⁸.

Щоб створити дійсно сприятливий інноваційний клімат на підприємстві, потрібне широке розповсюдження базових знань про інноваційні процеси. Це підвищує ступінь сприйняття технологічних інновацій в соціальному та економічному аспектах, забезпечує довіру до інноваційних програм уряду, мотивацію у працівників.

Переорієнтація багатьох напрямів НТП на розв’язання екологічних, медичних та інших соціальних завдань призводить не до зниження його економічної віддачі в найбільш розвинутих країнах, а скоріше до того, що значення цієї віддачі стає для них менш важливим, ніж розв’язання інших неекономічних проблем науково-технічними засобами. Окрім того, слід очікувати збільшення вкладу НТП в економічне зростання для країн-аутсайдерів світового технологічного розвитку. Тенденції міждержавного та міжрегіонального зглажування відмінностей в технологічному рівні розповсюджуються на більшість азіатських країн, охоплюють латиноамериканський регіон та країни Східної Європи, що приводить до посилення ролі НТП у світовому економічному розвитку.

Світ увійшов у нову стадію розвитку, що визначається, як інформаційна епоха; сучасні інформаційні й комунікаційні технології стали відігравати важливу роль в інфраструктурі суспільства. Від них тепер залежить не тільки технологічний, але й соціальний поступ, економічна конкурентоспроможність країни в цілому, її місце у світовій економіці, роль у міжнародному розподілі праці, здатність розвивати демократичні інститути, зростання нових робочих місць, тобто інформаційні технології із технологічного чинника перетворилися на важливий елемент функціонування сучасного суспільства. У той же час необхідно звернути увагу на існуючу точку зору щодо феномену залежності успіху людини від її відношення до комп’ютерної та телекомунікаційної революції, що отримала назву «цифровий бар’єр» чи «цифровий розрив» (Digital Divide). З ним пов’язана проблема “цифрової нерівності”, суть якої полягає в тому, що можливості, що надаються сучасними цифровими технологіями, дуже великі, але користуватися ними для досягнення своїх соціальних та економічних цілей може лише невеликий процент населення Землі. Цифрова нерівність – проблема не стільки і не тільки окремих людей, але цілих країн і регіонів. У недалекому майбутньому замість того, щоб говорити про “бідну країну”, політики стануть говорити про “країни з дефіцитом знань”. Вже зараз держави змушені в числі першочергових завдань на перше місце ставити підвищення рівня освіти та професійної кваліфікації своїх громадян, так як вже сьогодні конкурентоспроможність визначається значною мірою наявністю висококваліфікованих людських ресурсів.

Вчені і експерти майже всіх країн та міжнародних організацій – ЮНЕСКО, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Світовий банк – характеризують стан освіти навіть у найбільш розвинених країнах як такий, що не відповідає сучасним вимогам гармонійного і всебічного розвитку суспільства і вимагає суттєвого реформування освітніх систем всіх країн. З одного боку, швидкий розвиток ІКТ підштовхує освіту до реформування, а з іншого - саме використанні ІКТ в освіті стає найважливішим інструментом її перетворень: створюються глобальні відкриті освітні системи, які дозволяють одержати доступ до якісних світових освітніх ресурсів широким верствам населення різних країн; підвищується якість освіти за рахунок розвитку і створення нових освітніх технологій, педагогічних стратегій і методологій; забезпечується швидкісне оновлення знань, вмінь і компетенцій в усіх сферах людської діяльності; розширюються можливості країн з найбільш розвиненими технологіями дистанційного навчання

²⁸ Друкер П. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. – М.: Сп «Бук Чембер: Интернейшнл», 1992. – 162 с.

експортувати освітні послуги у будь-які країни. Проте використання ІКТ в освітній сфері призводить в свою чергу до нових проблем: глобалізація освітнього простору загрожує країнам з менш розвинутими освітніми технологіями втратою частини внутрішнього ринку освітніх послуг, що може призвести до негативних наслідків у сферах діяльності цих країн; різко підвищується вимоги до гнучкості, мобільності і пристосування систем управління освітою в умовах швидких змін у глобальному освітньому просторі; загострюється проблема підвищення кваліфікації кадрів освітньої сфери, які повинні швидко оновлювати свої знання, вміння і компетенції не тільки у фаховій сфері, а й в питаннях нових педагогічних, інформаційних та комунікаційних технологій; виникають нові труднощі щодо підтримки, а тим паче, підвищення якості освітніх послуг при швидких змінах змісту і технологій навчання; ускладнюється організація і ведення освітньої діяльності в умовах жорсткої конкуренції як в межах однієї країни, так і освітніх систем різних країн.

“Інформаційна революція, - на думку М. Делягіна, директора Інституту проблем глобалізації РФ, - не зводиться до винаходів начебто персонального комп'ютера та Інтернету. Ці чисто технічні нововведення самі по собі не означають радикальної зміни характеру суспільних відносин. Головне, що дозволяє всерйоз називати поширення сучасних інформаційних технологій революцією, полягає в тому, що вони вперше зробили найвигіднішою діяльність перетворення не мертвої матерії, а людської свідомості – як індивідуальної, так і суспільної. Однак це створює для людства безліч якісно нових проблем, які ще не усвідомлені”. Розкриваючи зміст ключових глобальних економічних небезпек, автор до найсерйозніших факторів, здатних призвести до глобальної кризи, відносить поширення «закриваючих технологій», названих так тому, що їхнє використання зробить непотрібними велику кількість широко розповсюджених виробництв. Так, масовий викид “закриваючих” технологій на світові ринки може викликати різке стиснення всієї існуючої індустрії, привести до катастрофічних наслідків більшість країн. Виграють від цього лише країни, що знаходяться на пост-, або на доіндустріальних ступенях розвитку – у них не відбудеться масових скорочень виробництва, і вони одержать додаткові шанси за рахунок різкого ослаблення індустріального світу. Однак виграш буде швидше за все короткостроковим: одержавши тимчасові переваги за рахунок руйнування стратегічних конкурентів, пост- і доіндустріальні країни зіштовхнуться з катастрофічним падінням попиту на свої послуги. Саме таку картину ми можемо спостерігати сьогодні: фактори глобальної фінансово-економічної кризи загострили протиріччя всередині слабких національних економік та поглибили рецесію.

Розвиток високих технологій сприяє переходу людства від стадії панування матеріального виробництва на нематеріальну стадію виробничих процесів, що зумовлює трансформацію соціальної структури суспільства, глобалізацію соціального протистояння, посилює відрив економічно розвинутого ядра від навколишнього периферійного середовища. Це створює небезпечні перспективи для України, оскільки зрозуміло, що провідні західні країни не зацікавлені у підвищенні нашого науково-технологічного потенціалу. За такого розвитку подій країну очікує перспектива опинитись у ролі частини технологічного “буферного простору”.

Проблеми оцінки відповідності пріоритетних напрямів розвитку науки і технологій економічним можливостям України в їх реалізації набувають особливої актуальності на сучасному перехідному етапі, коли прискорюється процес структурних технологічних змін, звужуються інвестиційні можливості, збільшуються ризики втрат внаслідок помилково прийнятих рішень. Ретроспективний аналіз показує, що процеси більш чіткої регламентації дійсно пріоритетних напрямів в Україні поступово проявляються, але досить повільно. Так, в згаданій нами програмі “Україна 2010” вперше на науковій основі була проведена систематизація політичних та соціально-економічних пріоритетів розвитку українського суспільства. Сформульовані національні цілі політики держави до 2010 року передбачали поліпшення умов життя народу України, підвищення конкурентоспроможності країни в глобальній системі та зміцнення її суверенітету. Проте в практиці управління інноваційними

процесами в Україні існують серйозні прорахунки стосовно пошуку шляхів підвищення ефективності використання науково-технологічного потенціалу.

Визначення національних пріоритетних напрямів науки і технологій, як свідчить світовий досвід, складається із трьох взаємопов'язаних процесів: формулювання головної стратегічної мети для країни, врахування загальноприйнятих світових пріоритетів та відображення національних особливостей, специфіки країни. Гуманітарно-інноваційний характер процесів, конкуренція окремих країн, що намагаються вийти на новий рівень науково-технологічного прогресу визначили три основних світових пріоритети, де здійснюється прорив до нових технологій, нових технологічних укладів: інформаційні технології: поєднання комп'ютера і сучасних засобів зв'язку; біотехнологія, на базі якої перетворюється, якісно змінюються медицина, сільське господарство, фармацевтична, хімічна промисловість; нові матеріали: полімери, кераміка, нові металічні сплави та композиційні матеріали, які все більше витісняють традиційні матеріали.

Й до цього часу в якості головного стратегічного завдання для реалізації національної економічної політики залишається визначення механізмів взаємодії технологічного розвитку та соціальної політики. На жаль, в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, переважає спрощене розуміння змісту соціальної ринкової економіки, недостатньо визнається її значення як передумови розгортання нового етапу науково-технологічної революції та розвитку на інноваційній основі. В той же час, важливе значення соціальної політики для прискорення інноваційного розвитку підкреслює досвід багатьох країн. У тривалій історичній ретроспективі - це, насамперед, досвід США, де тривалий період брак робочої сили стимулював високий рівень оплати праці, що, в свою чергу, створювало передумови для прийняття економічно мотивованих рішень щодо заміни ручної праці машинною. У період після закінчення другої світової війни - це досвід впровадження соціально ринкової економіки в країнах Західної Європи. Ретроспектива показує, що саме взаємодія соціальної та інноваційної політики стала в країнах Західної Європи фактором та передумовою довгострокового економічного зростання, позитивних структурних змін, спрямованих на формування галузей нових технологічних укладів. Підвищення рівня оплати праці стимулювало інтенсифікацію праці та використання устаткування, а відтак скорочення термінів його експлуатації, а з іншого боку, зацікавленість наукового та інженерного потенціалу у створенні та впровадженні нововведень. Досвід Китаю, який проголосивши на початку 80-их роках програму досягнення малого добробуту та узгодивши на цій основі напрями інноваційної, структурної, зовнішньоторговельної, інвестиційної, грошово-кредитної політики, свідчить про досягнення значного зростання ВВП на душу населення та масштабного зміцнення економічного та науково-технологічного потенціалу країни.

У всіх згаданих країнах інноваційний розвиток більшою чи меншою мірою супроводжувався увагою до соціальної підтримки середнього класу - наукової та технічної інтелігенції, малого підприємництва, висококваліфікованих робітників, які виступали головною рушійною силою інноваційного розвитку. Потрібно також відзначити вплив соціальної політики на зростання ємності внутрішнього ринку та зміни у його структурі на користь високотехнологічних товарів.

Стосовно України, слід зазначити, що рішення Верховної Ради України та декількох урядів протягом 2004-2008 років, спрямовані на активізацію соціальної політики, послаблення соціальної напруги в українському суспільстві були вкрай необхідними та важливими, але недостатніми, оскільки зона їхнього безпосереднього впливу перебувала здебільшого за межами інноваційної сфери. Тому й на сьогодні вимагає законодавчої підтримки діяльність щодо розширення процесу вдосконалення соціальної політики та її впливу на сферу виробництва та наукових досліджень, включення наукових організацій у виробництво експортної продукції. Адже рівень заробітної плати працюючих у інноваційній сфері здебільшого не відповідає вартості їх робочої сили. З цим пов'язана також можливість призупинення еміграції з України наукових, інженерних та висококваліфікованих робітничих кадрів.

Таким чином, сьогодні практично доведено, що у людства дійсно немає іншої альтернативи окрім подальшої інтенсифікації технологічного розвитку через тіж самі причини поступового вичерпання наявних природних ресурсів, зростання народонаселення планети й екологічні зміни, що відбуваються. З цих позицій, справедливо, на нашу думку, називають вчення В. Вернадського, М. Моїсеєва, А. Урсула та інших „універсальним еволюцізмом”, який поєднав ідею внутрішньої взаємодії елементів системи, що розвивається (системний підхід) з ідеєю відбору, в результаті чого відбір набув універсального характеру як “рушійної сили” розвитку не лише біологічних (дарвінізм), але й будь-яких природних та соціальних систем. Автори зазначених вище теорій не одноразово підкреслювали, що ХХІ ст. передбачає розглядати економічну науку не лише як соціально-економічну теорію про виробництво товару та прибутку в умовах обмежених ресурсів але й оцінювати ефективність держави за традиційними техніко-економічними та соціально-економічними показниками.

Наявність різних підходів до оцінки вкладу НТП в соціально-економічний розвиток, ненадійність сучасних статистичних методів вимірювання, складність і неоднозначність інтерпретації взаємозв'язків НТП з економічним зростанням в умовах розповсюдження інформаційних технологій робить проблематичним довгострокове прогнозування тенденцій в цій сфері. І все ж ретроспективні дані свідчать в цілому про позитивне значення цього взаємозв'язку, а окремі випадки уповільнення НТП або зниження його економічної ефективності не змінюють загальної позитивної картини. Офіційна постановка мети підвищення рівня життя людей більшістю країн світу шляхом задоволення їх потреб на основі економічного зростання активізує проблему пошуку альтернативних підходів стосовно всіх сфер економічної політики, що повинно враховуватись у методології технологічного прогнозування. Отже, технологізація соціального простору в широкому змісті являє собою цілісну систему концептуально і практично значимих ідей, принципів, методів, засобів соціалізації людини, групи, спільності, нації, народу, що гарантує надійний і діагностований результат у поточний період і при наступному її відтворенні. У вузькому змісті мова йде про наукове обґрунтування вибору способів впливу соціальних суб'єктів на об'єкт з метою формування сприятливих умов життєдіяльності людей. Пріоритет гуманізму в рішенні технологічної проблеми освоєння соціального простору, відношення до людини як до вищої цінності на Землі — ще одне непорушне методологічне правило технологізації²⁹.

Для України це означає одночасне здійснення масштабних трансформаційних змін формату економіки від експортно-сировинного до інноваційного соціально орієнтованого типу розвитку. Такі проекти повинні реалізовуватись в сфері лібералізації економічних інститутів і посилення конкурентності підприємницького середовища; повсюдного поширення інновацій, прискореного розвитку науки, технологій і високотехнологічних виробництв; побудови інформаційного суспільства, модернізації інформаційних процесів і якісного розвитку засобів масових комунікацій; підвищення ефективності галузей економіки, зниження енергоємності виробництва і збільшення продуктивності праці; модернізації базових промислових виробництва сільського господарства, якісного відновлення транспортної й енергетичної інфраструктури, розвитку ресурсної бази економіки; забезпечення збалансованого регіонального розвитку і створення регіональних інноваційних систем.

Основою для успішної реалізації зазначених трансформацій повинні бути якнайшвидше сформовані технологічні платформи як сучасний інструмент для здійснення спільних зусиль держави, бізнесу і науки з метою швидкого розвитку у визначеному технологічному напрямку. Призначення технологічних платформ полягає в тому, щоб

²⁹ В.Н. Иванов, В.И. Латрушев. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления http://society.polbu.ru/ivanov_gosupr/ch05_i.html

об'єднати зусилля найбільш значимих зацікавлених сторін у визначенні інноваційних викликів, розробці необхідної стратегічної програми підготовки кадрів, досліджень, визначенні шляхів реалізації цієї програми і використанні відповідних результатів при виробництві як високотехнологічних продуктів та послуг для закріплення конкурентних переваг на світових ринках так і при здійсненні масових інфраструктурних проектів для розв'язання більшості внутрішніх соціальних проблем, особливо на регіональному рівні.

УДК 330.341.1. Надійшла до редакції 11.03.2009 р.

© Федулова Л.І., 2009